

Riimusauva - almanakan edeltäjä

SUOMEN KANSA ALKOI KÄYTTÄÄ PAPERISTA ALMANAKKAA 1700- LUVULLA. SITÄ ENNEN AIKAA SEURATTIIN PUISISTA RIIMUSAUVOISTA, JOIHIN OLII KAIVERRETTU KOKO VUODEN KALENTERI, KIRKOLLISET JUHLAPÄIVÄT JA KUUN MERKIT.

Vuonna 2005 juhlittiin suomenkielisen almanakan kolmea vuosisataa. Almanakan käyttäminen vaati aikoinaan kansalta uudenlaisten kirjainten ja numeroiden lukutaitoa, niin kuin kaikki Seitsemän veljestä -kirjaa lukeneet muistavat.

Jo ennen latinalaisten aakkosten lukutaitoa oli suomalaisilla kuitenkin kalenteri, jota he osasivat ”lukea”. Yleisnimityksellä näitä varhaisempia, puuhun kaiverrettuja kalentereita kutsutaan riimusauvoiksi. Pitkä, kapea, monikulmainen keppi tai sauva oli niiden tavallisin muoto, joskin kalentereita on toisinaan kaiverrettu mihin tahansa sopivaan pintaan: luunpalaan, ruutisarveen, puurasioihin, jopa työkalujen varsiin.

Riimusauvan kalenteri koostuu riimuista, jotka eivät tässä käytössä muodosta sanoja, vaan toimivat eri päiviä merkitsevinä symboleina. Sauvan käyttäminen vaati logiikan ja peruslaskutaidon ymmärtämistä, mutta ei edellyttänyt riimukirjoituksen lukutaitoa tai vieraan kielen osaamista.

Riimusauvoja eli kalenterisauvoja käyttivät monet kansat Pohjois-Euroopan alueel-

Kaksi riimusauvaa Museoviraston kokoelmista. Ylempi, vuosikymmenien käytössä tummaksi patinoitunut sauva, on tyypillinen riimusauvamalli, joka oli yleisesti käytössä Suomessa ja Skandinaviassa satoja vuosia. Sauvan pituus on 110 cm. Alempi sauva on uudempaa tekoa. Siinä kalenterimerkit on kaiverrettu kävelykeppiin. Koulutetun väestön piirissä kalenterisauvaa ruvettiin 1700-luvulla pitämään statussymbolina, ennen kuin almanakan yleistyessä sauvat jäivät kokonaan pois käytöstä. Kävelykeppisauva on muuten koko museoesinekokoelman ensimmäinen esine eli numero 1. (Kuva Markku Haverinen, Museovirasto)

Yllä yksityiskohtia vanhemmasta sauvasta. Kädensijassa on kuun kierron 19 eri riimun käyttöjärjestys. Kahvan tyvestä luetaan merkkejä oikealta vasemmalle. Merkit alkavat joulusta. Ensimmäisen päiväriimun yläpuolella on joulupäivän merkki, seuraavien 26., 27. ja 28.12. Sitten seuraavat tammi- ja helmikuun merkkipäivät noin 9.2. asti. Kynttilänpäivä 2.2. on merkitty makaavalla kyntteliköllä (kamman kaltaisella merkillä). Alarivissä ovat kuun kultaiset luvut.

Alakuvassa uudempaa sauvaa vuoden alusta helmikuun loppuun asti. Sauvaa luetaan vasemmalta oikealle. Ympyrässä on päivän ja yön kesto tunneissa pikkuviivoilla, sitten tammikuun merkkipäivät. Nurin oleva juomasarvi merkitsee joulun ajan päättymistä, pääkallo talven kylmintä päivää jne. Seuraavassa ympyrässä ovat helmikuun tunnit. Alarivissä ovat kultaiset luvut. (Kuvat Markku Haverinen, Museovirasto)

la. Yleisimmin ne tunnetaan Ruotsista, Suomesta, Norjasta ja Tanskasta. Joka kylässä lienee ollut ainakin yksi riimusauvan haltija.

Uppsalan piispa Olaus Magnus kirjoittaa 1500-luvulla suomalaisten isien ja äitien opettaneen riimusauvan käytön tyttärilleen ja pojilleen. Myös ensimmäisessä suomenkielisessä almanakassa (1705) kerrotaan kansan osaavan käyttää riimusauvaa. Kalenterin käytön tärkeydestä kertoo sekin, että vuonna 1684 Kaarle XI myönsi riimusauvan tekijöille ja sen käytön opettajille vero- ja asevelvollisuusvapauden.

Varhaisimmat riimukalenterit tunnetaan Tanskasta 800-luvulta. Suomessa niiden käytön arvellaan alkaneen noin 1200-luvulla.

Riimusauvoissa oleva kalenteri on sama kuin mitä nykyäänkin käytämme – Julius Caesarin luoma 365 päivää ja karkauspäivän sisältävä ”juliaaninen kalenteri”, jota Paavi Gregorius keskiajan lopulla tarkensi ja jota sen jälkeen alettiin kutsua ”gregoriaaniseksi kalenteriksi”.

Vuoden pyhät ja juhlat tosin ovat vuosisatojen aikana muuttuneet roomalaisista ensin kristillisiksi, sitten katolilaisista luterilaisiksi, ja kalenteriin on lisätty aina kunkin seudun paikallisia juhlia. Lisäksi monien juhlien päivämäärää on vuosisatojen kuluessa muutettu.

Riimusauvassa on useimmiten kaksi pitkää riviä kalenterimerkkejä. Tavallisesti vuosi alkaa sauvan kahvasta, kulkee sauvan kärkeen asti ja jatkuu sauvan toisella puolella jälleen kahvasta.

Keskimmäisellä rivillä on yhteensä 365 riimua. Näitä vuoden päivien riimuja on 7 erilaista. Kukin riimu on vuorollaan niin kutsuttu ”sunnuntaikirjain”, eli se tarkoittaa tiettyä vuonna sunnuntaipäivää. Sunnuntaista laskemalla saadaan muut viikonpäivät.

Karkauspäivän nimi tulee juuri riimusauvasta. Kun helmikuun 23. päivän jälkeen lisättiin karkausvuonna yksi päivä, tehtiin se yksinkertaisesti laskemalla sama riimu kahteen kertaan. Kun pysyttiin esim. keskiviikkoa tarkoittavassa riimussa kaksi päivää, pääsi torstaita tarkoittava seuraavana vuorossa oleva riimu ”karkuun”, ja kun siihen karkauspäivän jälkeen sitten siirryttiin, oli sen viikonpäivämerkitys muuttunut perjantaiksi. Näin myös sunnuntaita tarkoittava kirjain muuttui.

Koska viikonpäivät olivat symboleja, voitiin samaa riimusauvaa käyttää vuosisadasta toiseen – se oli aina ajan tasalla.

Merkkipäivä-nimitys juontunee sekin riimusauvoista: Keskimmäisen rivin yläpuolella oli tärkeiden päivien kohdalla erilaisia merkkejä ja symboleja. Esim. Pietarin päivän riimun (29.6.) yläpuolella on avaimen kuvio, Marian päivinä auringon symboli,

Antti Metsänkylä ja Anne Pöyhönen tutkimassa Museoviraston riimusauvoja talvella 2009. (Kuva Arja Latvala-Oja)

juhannuksena aurinko tai lehväoksa, jouluna kuusi tai auringon alla oleva risti. Päivä, jonka kohdalla kalenterissa oli merkki, oli siis merkkipäivä. Jokainen kaivertaja teki omanlaisensa merkit, eli niiden muoto vaihtelee paljon.

Tarkimmissa riimusuvoissa oli jo varhain myös uuden kuun syntymää ilmoittavat 19 erilaista riimukirjainta, joista kukin oli voimassa vuoden kerrallaan. Alimmassa rivissä olevat kuun riimut eli ”kultaist luvut” toistuivat kukin 29 ja 30 vuorokauden välein ja muodostavat näin kuun vaiheiden 29,5 vrk kierron. 19 vuoden kuluttua kuu syntyy jälleen samoina päivinä, joten myös nämä merkit olivat voimassa vuosisadasta toiseen.

Kirkko käytti kultaisten lukujen järjestelmää määrittääkseen pääsiäisen paikan. Sen lisäksi, että osasi ajoissa pitkien matkojen takaa laskiais-, pääsiäis- ja helluntaikirkkoon, kansa hyötyi kuun merkeistä myös siksi, että monet työt ennen vanhaan ajoitettiin joko kasvavan tai vähenevän kuun mukaan.

Vuosisatojen ajan kansaa palvellut riimusuva vaihtui almanakkaan vähitellen 1800-luvun puoliväliin mennessä. Nykyään kalenterisauvoja voi ihaila monissa museoissa.

Anne Pöyhönen

anne.poyhonen@ylakuu.com

(Artikkeli julkaistiin alun perin Kalenterimaailman kuulumisia -lehtisessä keväällä 2006.)